

Situne Dei

Årsskrift för Sigtunaforskning och historisk arkeologi

2023

Redaktion:

Anders Söderberg
Charlotte Hedenstierna-Jonson
Anna Kjellström
Magnus Källström
Cecilia Ljung
Johan Runer

Utgiven av Sigtuna Museum

Forskning 1995–2020 om fynd och anläggningar i kv. Professorn 2, kv. Professorn 4 och Långgränd i Sigtuna¹

Rune Edberg

Den 1 juni 1996 öppnade utställningen ”Vikingars guld ur Mälarens djup” i Sigtuna Museums underjordiska utställningshall, Stora gatan 56 B, belägen i Systembolagets nybygge i kvarteret Trädgårdsmästaren.

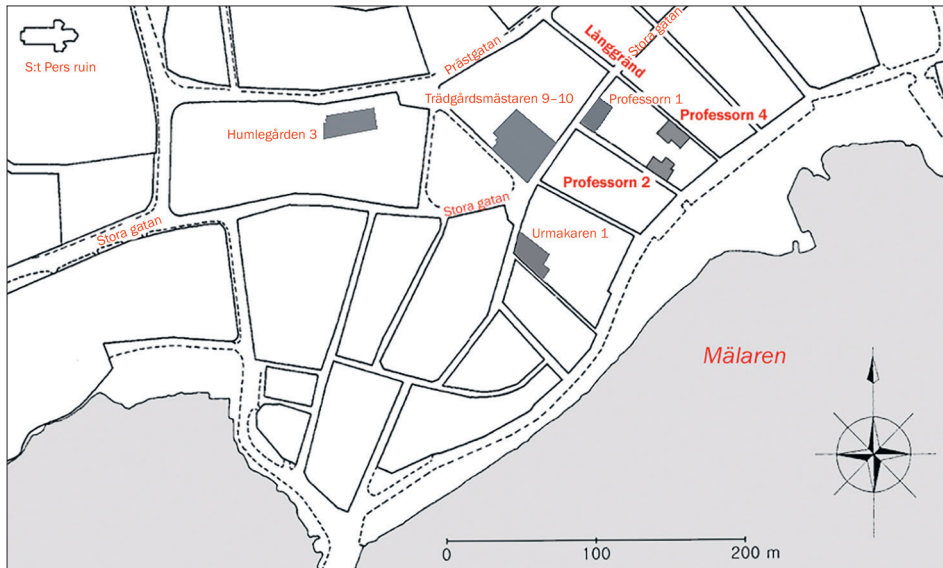
Utställningen fokuserade på de anmärkningsvärda fynden av guldringar och guldfoliepärlor från 1995 års undersökningar i kv. Professorn 2 och Långgränd. Samtidigt med utställningen denna sommar, 1996, pågick undersökningen i kv. Professorn 4. Denna visades varje dag av någon av de medverkande arkeologerna. Med anledning av utställningen gav museet samma höst ut en enkel, populärt hållen skrift med ett antal korta uppsatser på olika teman. Titeln var densamma som utställningens: ”Vikingars guld ur Mälarens djup” (Tesch & Edberg red. 1996a).

Inga arkeologiska rapporter färdigställdes över grävningarna 1995 och 1996. Sammanställningar med basfakta om undersökningarna har emellertid sedan en del år gjorts, och funnits tillgängliga på museets hemsidor: Wikström 2008a, b, c. En senare översikt finns hos Wikström 2021: 28–33.

Olof Heimer, som själv deltagit i dessa undersökningar, intresserade sig tidigt för platsens stratigrafi och bebyggelse, frågor som han ägnade ett uppsatsarbete (se nedan). Han påbörjade 2018 på eget initiativ ett rapportarbete och nådde vissa resultat. Förhoppningsvis kan hans efterlämnade dokumentation och analyser komma till nytta för den som vill och kan fullfölja uppgiften (materialet finns deponerat i Sigtuna Museum).

---

1) Denna text skrevs ursprungligen vintern 2020–2021 efter en överenskommelse med min vän och forskarkamrat Olof Heimer och som ett bidrag till hans pågående rapportarbete med arbetsnamnet ”Medeltida strandtomter i Sigtuna”. Den får ses som ett kapitelutkast. Olle avled i april 2021 och formuleringar i denna version av texten är bearbetade med hänsyn till detta. Några arbeten som 2021 var pågående har sedermera publicerats, och text och referenser har konsekvensändrats.

Figur 1. Platserna i kvarteren Professorn samt Långgränd, i förhållande till andra utförda större arkeologiska undersökningar i Sigtunas centrala delar.

Bristen på rapporter betyder inte att materialet legat obearbetat. Inte bara spektakulära fynd har lockat till granskning utan också bebyggelsesår, enklare fynd och massmaterial. Många, både etablerade forskare och arkeologistudenter, har här gjort betydelsefulla insatser. Här är syftet att i starkt komprimerad form ge en översikt av dessa publiceringar, med relevanta referenser, som ett stöd för fortsatt forskning.

Allmänt

Undersökningarna genomfördes av Sigtuna Museum med museichef Sten Tesch som ansvarig. Denne skrev de tongivande artiklarna i den nyssnämnda, första utställningspublikationen (Tesch & Edberg red. 1996a), däribland ett förord (Tesch 1996a) och en sammanfattande artikel om de preliminära resultaten från grävningarna (Tesch 1996b).

De undersökta tomterna ligger i slutningen från Stora gatan ner mot Mälaren och om här funnits någon form av hamn var en självklar fråga. Men några kajer, bryggor eller båthus hade inte påträffats, underströk Tesch, istället var tomterna som en spegelbild av sina motsvarigheter på andra sidan Stora gatan, i kv. Trädgårdsmästaren 9–10 som undersökts 1988–1990. Där låg hus med mitthärd, ”hallar”, längst bort från gatan, vilket i kv. Professorns fall således motsvarar det lägst liggande området närmast sjön. För att höja marknivån där hade, på 1100-talet, först stensatta och senare jordfyllda terrasser byggts.

Allmänt sett kompletterade erfarenheterna från 1995 och 1996 års grävningar de preliminära resultaten från undersökningen 1988–1990 i kv. Trädgårdsmästaren 9–10, på vilka Teschs analys av det äldsta Sigtunas bebyggelse därtills främst vilat (ex. Tesch & Pettersson 1995; Tesch 1998, 2001, 2005).

Tesch har senare omprövat bilden av den äldsta bebyggelsefasens karaktär liksom tanken om avloppsdikenas roll som tomtbegränsningar. De här aktuella undersökningarna har dock inte spelat någon roll i diskussionen (ex. Tesch 2007a, 2008, 2016). Också andra arkeologer har i skilda sammanhang diskuterat övergripande Sigtunafrågor utan att speciellt ta upp erfarenheterna från kv. Professorn 2, 4 och Långgränd och därför förbigås de här.

Anders Wikströms framgångsrikt genomförda GIS-projekt med digitaliserad lokalisering bl.a. av schaktningar och arkeologiska grävningar i staden måste nämnas. Inte minst för att de där beräknade höjddata har stor betydelse för bedömningen av bebyggelse och strandförskjutning i det här aktuella området (Wikström 2005, 2006).

Bebyggelse och hamn

Bebyggelsen i undersökningsområdet, i synnerhet ett hus med mitthärd i kv. Professorn 4, blev tidigt föremål för en särskild studie av Olof Heimer (Heimer 1997). Huset var ca 4 x 8 m stort och sannolikt byggt i skiftesverk på syllstenar, med två rum varav det med härden hade bänkar längs väggarna. Det var det hus som på den avlånga tomten låg längst från gatan, närmast vattnet.

I strandzonen fanns vidare ett stort antal stolprester och stolphål men inga mer manifesta anläggningsspår. Bristen på sådana konstruktioner innebär i och för sig inte att mindre båtar inte tillfälligt kan ha lagt till vid tomterna eller vid enklare bryggor, även om det varit tämligen långgrund och exponerat för vind och vågor. Att Sigtuna som stad som föregångare haft något slags landningsplats har f.ö. nyligen föreslagits (Jönis 2020).

En spekulering från min sida är att en hamn med större djup och bättre lä funnits på ett annat ställe. Möjliga lägen i stadens omedelbara närhet, som vid Til eller Munkholmen. Ett på 1600-talet av Aschaneus upptecknat namn på den senare var Skeppsholmen (Gihl 1925).

Guldföremål

I utställningspublikationen (Tesch & Edberg red. 1996a) tog Tesch och några andra författare kortfattat upp några av de anmärkningsvärdaste fynden från kv. Professorn 2, 4 och Långgränd. Guldringar (kv. Professorn 2, fnr 3856 och 3857, kv. Professorn 4, fnr 5566) och guldfoliepärlor fick då sin första publicering. Tesch var böjd att se föremålen som offrade snarare än att ge dem någon annan tolkning, något som han också senare argumenterade för (Tesch 1996a, b; 2007b).

Blysigill

I kv. Professorn 4 påträffades två blysigill (fnr 2537 och 5322). Det ena hade en redan före konservering läsbar grekisk text och båda antogs därför först vara bysantinska. Efter en laborativ granskning blev slutsatsen att det andra istället var fornryskt. Båda tillhör 1000-talet. Det bysantinska har enligt inskriften tillhört en person vid namn Kosmas och bär Johannes döparens bild. Det ryska bär namnet David och flera ryska furstar med detta namn är tänkbara, bland dem den som helgon vördade

Figur 2. Fynd av guldfoliepärlor och en ring från kvarteret Professorn 2. Foto: Sigtuna museum.

Gleb (d. 1016). Hypotetiskt har sigillen tillhört ett kungligt arkiv (Edberg 1995, 1996, 1997, 1999, 2022c).

Glas

I Långgränd och Professorn 4 påträffades skärvor av högklassigt bysantinskt och syrofrankiskt glas. Också skärvor, av typer som är äldre än Sigtunas etablering, noterades vilket väckte frågor om tidig verksamhet på platsen. Sigtunas glasmaterial från alla tider har behandlats utförligt av Lars G. Henricson (1996, 2006, 2011). Hans inventering (2011) omfattar bl.a. fynden från Professorn 2, Professorn 4 och Långgränd med – i många fall – typologiska dateringar.

Uppståndelseägg

Keramiska uppståndelseägg är sällsynta arkeologiska föremål. Två kompletta och några fragment är tidigare kända från Sigtuna. I kv. Professorn 4 påträffades ännu ett (fnr 2322). Det var komplett, men i delar, och beskrevs i utställningspublikationen (Tesch 1996b).

Miniatyryxor

Två nya fynd av miniatyryxor framkom vid dessa grävningar. (Professorn 4, fnr 5245 & 5246). Sigtuna är världens i särklass största fyndplats för dessa märkliga fornryska föremål – 16 är nu kända – som har varit föremål för flera studier. Edberg & Söderberg 2018 är den senaste, och kompletta, publiceringen.

Saltbehållare

Ett T-format rikt ornerat föremål i horn, kv. Professorn 4, fnr 2510 kunde identifieras som en saltbehållare. Ett snarlikt äldre Sigtunafynd fick därmed också en förklaring. Paralleller till föremålen finns i slavisk tradition söder om Östersjön, i Ryssland och Ukraina (Tesch 1996b, 2007d).

Sepulkralstenar

Två stenar av porfyrit, tolkade som täckstenar från altarbord, så kallade sepulkralstenar, påträffades i kv. Professorn 4 (fnr 2266 och 5266). Dessa föremål av vilka nio numera är kända från Sigtuna har behandlats i flera texter av Sten Tesch. Han ser dem som belägg för att kristna gudstjänster firats i Sigtuna stadsgårdar innan kyrkor byggdes (ex. 2007c).

Myntprovpräglingar

Två provpräglingar i bly av 1200-talsmynt påträffades i kv. Professorn 4 (fnr 647 och 692). De är ett indicium för att myntning kan ha pågått kontinuerligt i Sigtuna från 1100-talets slut fram till ca 1280 och att Sigtunas betydelse som stad under 1200-talet kan ha underskattats (Jonsson 1996; Tesch 1996c).

Runor, motivristningar

Raä:s databas för runristningar på lösföremål från Sigtuna innehåller hela 29 ex från här aktuella undersökningarna, nämligen Sl 38, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 66, 67, 65, 69, 70, 69. Publicerade studier har omfattat både enskilda av dessa fynd, deras kontexter, befolkningens literacitet och andra generella problem (Gustavson 1996, 2010, 2013; Källström 2010, 2012, 2022; Gustavson & Söderberg 2014).

Fynd av motivristningar och motivstycken har också uppmärksamats (Tesch & Edberg 1996b; Jansson 2010; O'Meadhra 2010; Edberg & O'Meadhra 2016).

Spelföremål

Det finns 22 tärningar och 18 spelpjäser bland fynden från kv. Professorn 2, 4 och Långgränd. De behandlas i en nyligen publicerad studie tillsammans med övriga Sigtunafynd (Edberg 2021, 2022a; Edberg m.fl. 2022).

Vendeltida ovalspänne

Ett vendeltida ovalspänne påträffades i kv. Professorn 4 (fnr 5926). Ett liknande har också påträffats i kv. Urmakaren 1. Dessa diskuteras av Rosanna Jönis vid en genomgång av metallföremål och pärlor, äldre än Sigtunatid, påträffade i stadens kulturlager och som kan indikera äldre verksamhet på platsen (Jönis 2019, 2020)

Blyplomber

Blyplomber förekom ymnigt i medeltida handel, bl. a. med textilier. Fyra fynd gjordes i kv. Professorn 4 (fnr 284, 834, 1941, 5269). De presenterades kort i utställningsskriften (Tesch 1996b). Dessa och övriga Sigtunaplomber har senare publicerats mer i detalj (Edberg 2022b).

Isläggar

Samtliga isläggar från Sigtuna har studerats, dokumenterats och analyseras. Från de här aktuella grävningarna stammar 63 exemplar (Edberg 2015; Edberg & Karlsson 2015, 2016).

Nitar och slagg

Järnnitar förekommer i stor mängd i kulturlagren och har tolkats som spill från båtreparationer och liknande. Slagg, som har sitt i ursprung i järnhantering, förekommer också stor omfattning. Rune Edberg har studerat dessa frågor ur olika aspekter i en rad arbeten, inbegripet en järn- och slagginventering av kv. Professorn 4 (ex. Edberg 2011, 2012, 2013a, b, 2014).

Keramik

Allmänt sett har keramiken från dessa grävningar inte varit föremål för någon omfattande forskning. Ett undantag är Olof Heimers arbete med huset i kv. Professorn 4, där han använde keramik (och kammar) i dateringsanalysen (Heimer 1997).

En del skärvor av amforakeramik har påträffats i Sigtuna, också i de här redovisade grävningarna. Fyndtypen presenterades i utställningsskriften (Roslund 1996).

Referenser

- Edberg, R. 1995. Cosmas, John the Baptist and king David. Two leaden seals from Sigtuna, Sweden. *Laborativ arkeologi* 12, 1995
- Edberg, R. 1996. Vem var Kosmas? Två bysantinska sigill från Sigtunas medeltida hamn. I: Tesch, S. & Edberg, R. (red.). 1996a.
- Edberg, R. 1997. När kejsaren i Konstantinopel sände bud till sveariket. *Populär arkeologi* 1997-1.
- Edberg, R. 1999. Vittnar blysigill om ett kungligt arkiv i Sigtuna på 1000-talet? *Populär arkeologi* 1999-4.
- Edberg, R. 2011. *Vikingatida och tidigmedeltida båtar i Sigtuna. En undersökning baserad på fynd av nitförband i kulturlagren*. Forskningsrapport. MORR 50, andra, rev. uppl. Sigtuna.
- Edberg, R. 2012. Marinarkeologi under jorden. Aspekter på sjöfart, båtbygge och hamnförhållanden under vikingatid och tidig medeltid. *Situne Dei*.
- Edberg, R. 2013a. Subterranean Maritime Archaeology in Sigtuna, Sweden: excavated evidence of Viking Age boat building and repair. *International Journal of Nautical Archaeology* 42/1.
- Edberg, R. 2013b. Marinarkeologi på torra land. På jakt efter det tidiga Sigtunas båtar, varv och hamn. Plus en notering om serendipitet. *Marinarkeologisk tidskrift* 2-2013.
- Edberg, R. 2014. *Sigtuna från sjösidan. Noteringar och kompletteringar från ett arkeologiskt projekt*. Forskningsrapport. MORR 57. Sigtuna.
- Edberg, R. 2015. Isläggar – forntidens skridskor. *Populär arkeologi* 2-2015.
- Edberg, R. 2021. "Korrekt" i Trondheim – udda i Sigtuna. Likheter och variationer bland medeltida speltärningar. *Situne Dei*.
- Edberg, R. 2022a. 88 spelpjäser och ett bräde från det tidiga Sigtuna. *Situne Dei*.
- Edberg, R. 2022b. Kort om Sigtunafynden av medeltida klädesplomber. *META – Historisk arkeologisk tidskrift*.
- Edberg, R. 2022c. Från Sigtunakungarnas plundrade arkiv. *Situne Dei*.

- Edberg, R. & Karlsson, J. 2015. (2. uppl. 2019.) *Isläggår från Birka och Sigtuna. En undersökning av ett vikingatida och medeltida fyndmaterial*. Stockholm Archaeological Reports, 43. Stockholm.
- Edberg, R. & Karlsson, J. 2016. Bone skates and young people in Birka and Sigtuna. *Formvännern* 111.
- Edberg, R., Karlsson, J. & Söderberg, A. 2022. *Spelföremål från Sigtuna. En undersökning av ett vikingatida och medeltida fyndmaterial*. MORR 65. Sigtuna.
- Edberg, R. & O'Meadhra, U 2016. Vikingatida skeppsgraffiti från Birka och Sigtuna. *Situne Dei*.
- Edberg, R. & Söderberg, A. 2018. Insignier, amuletter, krigsleksaker? Sigtunas miniatyryxor än en gång. *Situne Dei*.
- Gihl, G. 1925. *Sigtuna och Norrsunda. Tvenne antikvaristtopografiska manuskript af Martinus Aschaneus, utgifna och kommenterade*. Uppsala.
- Gustavson, H. 1996. Runornas Sigtuna. I: Tesch, S. & Edberg, R. (red.). 1996a.
- Gustavson, H. 2010. Sårfeberbenet från Sigtuna. *Situne Dei*.
- Gustavson, H. 2013. Lära sig och lära ut runor – med hjälp av futharken? *Situne Dei*.
- Gustavson, H. & Söderberg, A. 2014. Spår av skrivkunnighet och skrivvanor i det tidigmedeltida Sigtuna. *Situne Dei*.
- Henricson, L. G. 1996. Bysantinska och venetianska glasbägare i Sigtunas svarta jord. I: Tesch, S. & Edberg, R. (red.). 1996a.
- Henricson, L. G. 2006. Hålglas i Sigtuna – 300-tal till 1900-tal. *Situne Dei*.
- Henricson, L. G. 2011. Glasinventering, Sigtuna 2001. Bilaga till arkeologisk rapport kv. Trädgårdsmästaren 9–10, 1988–1990. MORR 52. Sigtuna.
- Heimer, O. 1997. Stadsgårdens huvudhus. Arkeologiska inst. vid Uppsala universitet. D-uppsats.
- Jansson, I. 2010. Danskt guldsmide i Sigtuna under tidig medeltid? *Situne Dei*.
- Jonsson, K. 1996. Nya bidrag till Sigtunas mynthistoria under medeltiden. I: Tesch, S. & Edberg, R. (red.). 1996a.
- Jönis, R. 2019. Sigtuna före staden. En undersökning av äldre föremål från Sigtunas kulturlager. Masteruppsats i arkeologi, Inst. för arkeologi och antikens kultur, Stockholms universitet.
- Jönis, R. 2020. Ett Sigtuna före staden, fanns det? *Situne Dei*.
- Källström, M. 2010. Lönnrunorna i Långgränd. En runinskrift och en ordlek från medeltidens Sigtuna. *Situne Dei*.
- Källström, M. 2012. Åkomsten och demonen på ”feberbenet” från Professorn 4. Ett bidrag till tolkningen av en besvärlig runinskrift från Sigtuna. *Situne Dei*.
- Källström, M. 2022. Från sjukdom till lovsång. Ett par gåtfulla runtexter från kvarteret Professorn. *Situne Dei*.
- O'Meadhra, U. 2010. Skisser i urnes / runstensstil på horn och ben från Sigtuna. *Situne Dei*.
- Roslund, M. 1996. Bysantinska amforor i det medeltida Sigtuna. I: Tesch, S. & Edberg, R. (red.). 1996a.
- Tesch, S. 1996a. Några förord om guld som glimmar. I: Tesch, S. & Edberg, R. (red.). 1996a.
- Tesch, S. 1996b. Äntligen hemma! Offergåvor och husplattformar vid Mälarens strand. I: Tesch, S. & Edberg, R. (red.). 1996a.
- Tesch, S. 1996c. Piraterna år 1187 knäckte inte Sigtuna. Myntningsfynd från 1200-talet ger staden en ny historia. I: Tesch, S. & Edberg, R. (red.). 1996a.
- Tesch, S. 1998. Sigtuna – rikets första stad. *Forntid i ny dager – arkeologi i Stockholmstrakten*. Bratt, P. (red.). Stockholm.
- Tesch, 2001. Houses, town yards and town planning in late Viking Age and Medieval Sigtuna, Sweden. *Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum III: der Hausbau*. Lübeck.

- Tesch, 2005. Sigtuna. Archäologisch. *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. Band 28. Berlin – New York.
- Tesch, S. 2007a. Sigtuna – det maktpolitiska och sakrala stadsrummet under sen vikingatid och tidig medeltid (ca 980–1200). *Människors rum och människors möten. Kulturhistoriska skisser*. Perlinge, A (red.). Stockholm.
- Tesch, S. 2007b. Kungen, Kristus och Sigtuna. Platsen där människor och guld möttes. *Kult, guld och makt. Ett tvärvetenskapligt symposium i Götene*. Nordgren, I. (red.). Skara.
- Tesch, S. 2007c. Tidigmedeltida sepulkralstenar i Sigtuna. *Situne Dei*.
- Tesch, S. 2007d. Cum grano salis. Salt and prestige. Late Viking Age and Early Medieval T-shaped and cylindrical salt containers. *Cultural exchange between East and West*. Festskrift till Ingmar Jansson. Fransson, U. m.fl. (red.). Stockholm.
- Tesch, S. 2008. Sigtuna ca 980–1200. Det maktpolitiska och sakrala stadsrummet. *De første 200 årene. Nyt blikk på 27 skandinaviske middelalderbyer*. Red. H. Andersson, H. m. fl. (red.). Bergen.
- Tesch, S. 2016. Royal site – Christian town and the regional perspective c. 980–1100. *New aspects on Viking-age urbanism c. AD 750–1100*. Holmquist, L. et al. (red.). Theses and papers in archaeology B:12. Stockholm.
- Tesch, S. & Edberg, R. (red.). 1996a. *Vikingars guld ur Mälarens djup. Tio artiklar med anledning av en utställning*. MORR 3. Sigtuna.
- Tesch, S. & Edberg, R. 1996b. Nyfunna skeppsbilder från 1100-talet i Sigtuna. I :Tesch, S. & Edberg, R. (red.). 1996a.
- Tesch, S. & Pettersson, B. 1995. Kungen gav, hövdingar byggde. *Populär arkeologi* 3-1995.
- Wikström, A. 2005. *Sigtuna StadsGIS*. Rapport utvecklingsprojekt. MORR 23. Sigtuna.
- Wikström, A. 2006. Digitalisering av arkeologiska undersökningar i Sigtuna. *Situne Dei*.
- Wikström, A. 2008a. Rapportsammanställning, Professorn 2. Sigtuna Museums undersökningsverksamhet.
- Wikström, A. 2008b. Rapportsammanställning, Professorn 4. Sigtuna Museums undersökningsverksamhet.
- Wikström, A. 2008c Rapportsammanställning, Långgränd. Sigtuna Museums undersökningsverksamhet.
- Wikström, A. 2021. Fornlämningsmiljön. *Hos herr Niklas och annat skrivkunnigt folk. Arkeologisk undersökning i kvarteret Professorn 1 i Sigtuna 1999–2000*. Wikström, A. Söderberg, A & Roslund, M. (red.). Sigtuna. MORR 63. Sigtuna.

(MORR = Meddelanden och rapporter från Sigtuna Museum)

Summary

Research in 1995–2020 on finds and structures from Professorn 2, 4 and Långgränd, Sigtuna
 In 1995 and 1996, important excavations were carried out in three adjoining sites in central Sigtuna: Professorn 2, Professorn 4 and Långgränd. They embraced parts of two town-plots and an alley, facing Lake Mälaren. The results of these excavations have not yet been fully published. The archaeologist Olof Heimer, who already in the late 1990's had conducted pioneering work on the house types and stratigraphy of these sites, returned to the subject in 2018 with publication in mind. However, he sadly passed away in 2021.

Notwithstanding, a number of research articles on various artefacts from these sites have been published, both by students and scholars. The present text is a short summary of this research, originally drafted for a chapter intended as a contribution to Heimer's planned report.